

6. Кулиш П.А.,1862., Полякам об украинцах (ответ на безимьянное письмо) Основа Южнорусский литературный вестник, №2 СПб в Тип. П.А.Кулиша с. 67–86.

7. Кулиш П.А.,1874. «История Воссоединения Руси» СПб., Т.1, 366 с.

8. Куліш П.О.,1997. Листи до М.Д.Білозерського. Упорядкування, вступна стаття, Олесь Федорук. Вид М.П. Коць Львів– Нью–Йорк, 220 с.

9. Куліш П.О.,2005. Листи 1841–1850 рр. К.: «Критика», Т .1,648 с.

10. Куліш П.О., 2009. Листування 1850–1856 рр. К.: «Критика», Т.2, 672 с.

11. Куліш П.О., 2016. Історія України од найдавніших часів. Упорядкування, вступна стаття, О.В.Ясь, Український історичний журнал, №3, – с.172 –200.

12. Рец.,1881 на Святе письмо Нового Завіту. Мовою руською. Українською переклали у купі П.О.Куліш и др. Пулюй. Печатано у Львові 1880, Вестник Европы, т.1.,кн.2, с.895 – 898.

13. Ульяновський В.І., 1999. Ранній В.Б.Антонович : поза контекстами,Київська старовина, № 1., с.117 – 145.

14. Ясь О.В., 2007. Історичні погляди Пантелеймона Куліша в світлі інтелектуальних метаморфоз 1870–1880-х років, Історіографічні дослідження в Україні,Вип.17.,с.78–105.

*Ігнатова Людмила Русланівна,
кандидат історичних наук, доцент,
НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»*

ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ СЕЛЯНСЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Друга половина ХІХ ст. стала переломним періодом для населення Наддніпрянської України. У 60-70-ті рр. уряд Російської імперії, до якої входили на той час 9 українських губерній, запровадив ряд реформ, які суттєво вплинули на подальший розвиток суспільства, у першу чергу селянства. Найважливішою серед них була відміна кріпацтва. Маніфестом від 19 лютого 1861 р. Олександр II звільняв селян імперії з кріпосної залежності. Проте умови, за якими селяни були звільнені з кріпацтва, для самих селян були не вигідними. Так, поміщики зберігали право власності на усі землі, які їм належали. Натомість поміщики

повинні були надати селянам у постійне користування їх присадибну ділянку та польову землю. Однак, до повного викупу землі селяни повинні були виконувати на користь поміщика певні повинності. Таке положення селян урядом було названо тимчасовозобов'язаним. І тільки після викупу присадибної ділянки, а зі згоди поміщиків і певної кількості польової землі, селяни звільнялися від зобов'язань щодо поміщиків та переходили до стану вільних селян-власників.

Казенні селяни були звільнені лише 1866 р. 18 січня було прийнято указ про адміністративний устрій, а 24 листопада – про поземельний. Таким чином, усі категорії селянського населення в Російській імперії повинні були отримати однаковий адміністративний устрій, однакові громадянські права.

Проте, відміна кріпацтва не вирішила тих земельних питань, які набули гостроти вже у середині ХІХ ст. Основою цієї аграрної політики царського уряду було не забезпечення селянства землею, а збереження великого поміщицького землеволодіння.

Як зазначають дослідники, розміри селянських наділів для трьох південноукраїнських губерній встановлювалися у розмірі від 3 до 5,6 десятини, на Лівобережній – від 1,5 до 4,5 десятин, а для Правобережжя – від 4,5 до 9,5 і більше десятин [1, с.608-609].

Насправді ж реальне забезпечення селян землею значно відрізнялося від розмірів, визначених урядом. В цілому по Україні після відміни кріпацтва відбулося скорочення селянських наділів у середньому на 28% [2, с.363].

Головною причиною зменшення селянських наділів було те, що якщо ці наділи перевищували встановлені норми, то надлишок землі переходив до поміщиків. У подальшому скорочення наділів відбувалося і внаслідок дроблення: дорослі діти прагнули отримати частку батьківського наділу.

Як наслідок, на початок ХХ ст. відбулася значна диференціація надільного землеволодіння. В Україні кількість господарств з наділом до 5 десятин складала майже 44%, з наділом від 5 до 10 десятин – 40%, понад 10 десятин – 16,5% загальної кількості дворів [3, с.386-387].

Рівень забезпечення селян землею був неоднаковим у різних регіонах України. На Правобережжі селянські наділи були значно меншими ніж на Лівобережжі. Навіть у межах окремих губерній селянські наділи значно відрізнялися за розмірами. Жителі м. Великий-Крупель Переяславського повіту Полтавської губернії, переважно козаки, володіли площами від 50 до 100 десятин, у селян було дещо менше, заможні селяни мали 20-25 десятин. Загальна ж кількість безземельних селян не перевищувала 2-3% всього населення. Поряд з

тим, у с. Ляменці Золотоношського повіту Полтавської губернії на сім'ю, яка частіше за все складалася з 10-12 душ, приходилося 6 чи 7 десятин [4].

У період після відміни кріпацтва приватне селянське землеволодіння починає зростати незначними темпами: за два десятиліття з 1863 по 1882 рр. – з 427,3 тис. десятин до 551,7 тис. десятин, тобто лише на 130 тис. десятин. Це було пов'язано зі становою обмеженістю землеволодіння та використання землі для кріпацьких засобів експлуатації селян поміщиками. Але світова аграрна криза 1875-1895 років призвела до того, що поміщики починають продавати свою землю на ринку. Цим скористалися заможні селяни. Вже у період з 1883 по 1892 рр. селянське землеволодіння збільшилося до 1480,9 тис. десятин, а з 1893 по 1902 рр. – до 1559,2 тис. десятин [5, с.16].

Незважаючи на відміну кріпацтва, аграрна політика поміщиків у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. ґрунтувалася на збереженні та підтримці сільської общини з невідчужуваністю надільної землі. Община відігравала роль середньовічної перегородки на шляху розвитку виробничих сил у сільському господарстві, повинна була, на думку кріпосників, замінити собою владу поміщика, можливість експлуатувати селянство. Для цього була встановлена система кругової поруки. Сільська спільнота у цілому відповідала за справну сплату податків. Общинне землеволодіння позбавляло можливості купівлі та продажу землі, перешкоджало переходу її від бідніших верств до заможних селян.

У відношенні володіння надільною землею усі селянські спільноти поділялися на дві великі категорії: спільноти з общинним землеволодінням та спільноти з подвірним володінням землею. Общинне землеволодіння панувало на Півдні України, особливо у Катеринославській губернії (99,5%), воно переважало над подвірним по всьому Лівобережжю. В губерніях Правобережжя панувало подвірне землеволодіння (96,3%). У Подільській губернії общинні землі становили лише 0,5% від надільного селянського землеволодіння [6, с.65-66].

Розпад общини у другій половині ХІХ ст. йшов швидкими темпами. Вони виявлялися у поступовому скороченні, а потім і припиненні земельних переділів. На початку ХХ ст. селянська община вже не могла бути опорою царизму, з допомогою якої він підтримував консерватизм та патріархальність села, виникла нагальна потреба у реформуванні наявного аграрного устрою.

Отже, старі общинні порядки та політика підтримки сільської общини з боку царського уряду та поміщиків були спробою затримати

розвиток капіталістичних відносин. Це призвело до того, що вже на початку ХХ ст. у країні виникла революційна ситуація. Селянські страйки, що почалися 1905 р., продовжували зростати. Уряд і поміщики всіляко намагалися придушити революційний настрій селянства за допомогою зброї. Але врешті змушені були піти на поступки. Указом від 9 листопада 1906 р. кожному домогосподарству, яке володіло надільною землею на общинному праві, було дозволено у будь-який час вимагати укріплення за собою у приватну власність частини землі, яка йому належала.

Указ від 9 листопада 1906 р. мав для більшості губерній України формальний характер. Він оформлював юридично остаточне знищення общини. Столипінська аграрна реформа узаконювала існуюче в українських губерніях індивідуальне селянське господарство, яке існувало напередодні реформи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Економічна історія України: історико-економічне дослідження: в 2 т. [відп. ред. В.А.Смолій]; К.: Ніка-центр, 2011. – Т.1. – 696 с.
2. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т./ НАН України; Інститут історії України / В.А.Смолій (відп. ред.). – К.: Наук. Думка, 2006. – Т.1. – 632 с.
3. Історія селянства Української РСР. Т. 1: Від найдавніших часів до Великої жовтневої соціалістичної революції / Ред. кол.: В. А. Дядиченко (відп. ред.), М. Ю. Брайчевський, М. Н. Лещепко, К. І. Стецюк. АН Української РСР. Інститут історії. – К.: Наукова думка, 1967. – 561 с.
4. Полтавская земская газета. – 1906. 20 августа.
5. Погребинський О. Столипінська реформа на Україні. – Б.м.: Пролетар, 1931. – 127 с.
6. Ігнатова Л.Р., Рамазанов Ш.Ш. Економічне становище українського селянства у складі Російської імперії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)/ Л.Р.Ігнатова, Ш.Ш.Рамазанов // Сторінки історії. – Вип. 32. – с.62-70.

*Красковська Маргарита Петрівна, канд. філософських наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
Київського національного університету будівництва і архітектури*

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНАЛІЗМУ

Поняття «регіоналізм», як і відповідне йому явище, не є одномірним і не зводиться до позначення певних географічних, чи